# 3. Meetodite kriitiline kasutamine

Selles alapeatükis ei anna me põhjalikku ülevaadet erisugustest uurimismeetoditest. Mõistagi on see, kuidas korraldada poolstruktureeritud intervjuusid või lugeda, tõlgendada ja kokku võtta kohtulahendites öeldut, samuti oluline, aga neid teemasid on juba põhjalikult käsitletud teistes allikates.1 Selle asemel keskendume meetodite kriitilisele analüüsile ehk küsimusele, kuidas liikuda õiglasema meetodi suunas.

Michelle Fine on üks neid uurijaid, keda huvitab õiglaste meetodite tähendus.2 Fine'i sõnul peaks neil, kes puutuvad ebaõiglusega vahetult kokku, olema võimalik osaleda uuringukavandi kujundamisel ja ka jooksvalt uurimises kaasa rääkida.3 Inimõiguste valdkonnas on see eriti oluline, kuna uurimistööd puudutavad väga sageli just neid inimesi, kes ise kogevad inimõiguste rikkumist. Kriitilise, kaasava ja tegevuspõhise uurimise (*critical participatory action research*) korral seatakse eriti olulisele kohale teadmusloome protsess ja poliitika (*politics of knowledge production*) ning väärtustatakse teadmisi ja vaatenurki, mida on kõige enam mõjutanud struktuurne ebaõiglus ja mis rakendavad oma teadmised ühiskondlikuks tegevuseks (*social action*).4 Kriitiline, kaasav ja tegevuspõhine uurimine pole pelgalt metodoloogia, vaid eelkõige „epistemoloogia […], mis seab radikaalselt küsimuse alla, kes on ekspert, mida arvestada teadmisena ning kes peaks uurimisküsimused koostama ja uuringukavandi tegema."5 Kriitiline, kaasav ja tegevuspõhine uurimine toetub korraga mitmele kriitilisele teooriale, näiteks feministlikule, kvääri- (*queer*), kriitilisele rassi- (*critical race theory*)6 , dekoloniaalsele või marksistlikule teooriale.

Sellise uurimise korral on oluline ka uurimismeeskonna mitmekesisus: meeskond koosneb alati akadeemikutest, aga ka kogukonnaliikmetest (*community-based researchers*). See tähendab, et jagatakse ja kuulatakse üksteise kogemusi, positsionaalsust ja oskusi. Teisisõnu, uurimisrühm reflekteerib, millised on kellegi kogemused ja oskused, et võimalikult hästi uurimistööd läbi viia, ning samas kaalub jooksvalt, kas vajalikud kogemused ja inimesed on ikka kaasatud. Kriitilise, kaasava ja tegevuspõhise uurimise juured on aktivismis, mistõttu selle keskmes on võitlus sotsiaalse õigluse eest. Ühtlasi on sellise uurimistöö tulemused olulised mitmel otstarbel, need ei ole suunatud ainult akadeemilistele saavutustele.7 Sellisel uurimisviisil on mitmeid positiivseid külgi, samas on vaja tähelepanelikult kaaluda –

nagu iga muu uurimistöö puhulgi –, kuidas ja millistel tingimustel asjaosaliste koostöö toimib. Uurija peab läbi mõtlema, kuidas koostööd korraldada ja kas on piisavalt tähelepanu pööratud inimesi mõjutavale võimudünaamikale.8

### 3.1. Intervjuu kui meetodikriitiline vaade

Meetodi valik sõltub metodoloogilistest-teoreetilistest lähtekohtadest – uurimistöö analüütilisest raamistikust – ja sellest, mida soovitakse teada saada. Seejuures tuleb arvesse võtta probleemipüstituse konteksti, otsustamaks, kas valitud meetod on inimlikult ja eetiliselt parim moodus, kuidas oma küsimusele vastus leida. Intervjuu on üks levinuimaid viise uurimistööd läbi viia. Kuna paljut sellega seotut, näiteks intervjuu tüüpe (fookusrühma intervjuu jm) ja etappe (intervjuu kavand, intervjueeritavate leidmine, intervjuu läbiviimine ja analüüsimine jm), on mitmes meetodiõpikus väga põhjalikult käsitletud9 , peatume meie eelkõige sellistel intervjuu etappidel, mis mõjutavad seda, kuidas teadmisi luuakse – eriti seda, mis puudutab dialoogilisemat lähenemisviisi, ehk uuringus osalejatesse suhtumist.

Lee Ann Fujii on mõtestanud, mida tähendab relatsiooniline intervjuu (*relational interview*) ja miks on seda iseäranis otstarbekas kasutada siis, kui eesmärk on paremini mõista uuringus osalejate tähenduskategooriaid.10 Relatsioonilise intervjueerimise korral luuakse teavet dünaamiliselt uurija ja intervjueeritava dialoogi kaudu. Vastavalt õiglasemate meetodite põhimõtetele luuakse andmeid ja kujundatakse arusaamu koos – uurija ja intervjueeritava vaheline koostöö on märgilise tähtsusega.11 Fujii nendib, et sellise intervjueerimise olulisim põhimõte on refleksiivsus (*reflexivity*). Refleksiivsuse all peab ta silmas järgmist:

„[…] kriitiline, pidev uurimine, kuidas uurija suhtleb teiste inimestega – osalejatega, uurimisassistentidega, tõlkidega ja teiste vestluspartneritega. Refleksiivsus hõlmab hoolikat kaalumist, kuidas positsiooniküsimused, näiteks uurija isiklikud omadused või teoreetilised seisukohad kujundavad uurimisprotsessi. Sellised küsimused mõjutavad, milliseid teadmisväiteid saab uurija esitada. Refleksiivsus võib – ja peabki – hõlmama ka eetilise tundlikkuse arendamist, mis võib teadlast häälestada, kuidas tema uuringukava, praktika ja strateegiad mõjutavad teisi. Refleksiivne hoiak, mis hõlmab tugevat eetilist tundlikkust, aitab vältida intervjueeritavatele liiga tegemast (*do no harm*) […].“12

Praktilised sammud, mis teevad sellise intervjueerimise võimalikuks, on järgmised: aktiivne kuulamine, intervjueeritavate „keele ja maailma“ tundmine, enda

„vigadest“ õppimine ning intervjueeritavate – uurijaga koos probleemi tõlgendajate – väärikas ja lugupidav kohtlemine. Aktiivse kuulamise eeldus on ühelt poolt uudishimu ja tähelepanelikkuse edendamine ja praktiseerimine, nii et isegi kui uurijal on temaatiline intervjuu kava olemas ja tekkinud juba esmased arusaamad, siis on ta paindlikult valmis intervjuu käigus oma plaane ja tõlgendusi kohandama või lausa muutma. Teiselt poolt on vaja uurijal tunda hästi uuritava konteksti ja kontekstispetsiifilisi või kohalikke tähenduskategooriaid, sest muidu võib juhtuda, et ta n-ö kirjutab kohaliku konteksti juba endale familiaarsete tähendustega üle. Seda juhtub üsna tihti, eriti kui on tegemist laialt levinud mõistetega, näiteks *õiglus* ja *vabadus*. Niisugusel juhul võib uurija, selle asemel et püüda täpsemalt aru saada, kuidas uuringus osaleja nähtust mõtestab, täita (ise seda teadvustamata) selle endale tuttava sisuga.13 Fujii rõhutab, et uurija peaks toimima järgmiselt:

„[…] võtma korraga arvesse intervjuu eri aspekte, alates kõrvalruumist kostvatest häältest ja sealt tulevatest lõhnadest ning lõpetades sellega, mida intervjueeritav ütleb või jätab ütlemata, ka vaikimise ja kehakeele kaudu. See tähendab ühtlasi seda, et tuleb märgata, millal intervjueeritavad kalduvad ilustama, rääkima pooltõdesid või valetama, millal nad vastamisest kõrvale hiilivad või teatud teemasid väldivad ja millal nad tuginevad kuulujuttudele kui teadmiste allikale. Kõik need elemendid – pooltõed, vaikimine, kuulujutud ja muu – moodustavad metaandmed ehk andmed andmete kohta.“14

Intervjueeritava „keele ja maailma“ tundmine on oluline, sest see ei võimalda mitte ainult paremat, antud juhul kontekstitundlikku ligipääsu intervjueeritava maailmale ja laiemale ringile intervjueeritavatele, vaid ka refleksiivsemat lähenemist uurimistööle. Fujii ei pea siin silmas mitte ainult keelelisi, vaid ka kontseptuaalseid ja tähendusloome aspekte. Uurijat võib intuitiivselt tõmmata teatud käibetõe poole, aga oskus teist inimest kuulata ja teda mõista peaks tekitama huvi rohkem teada saada, kuidas üht või teist mõistet praktikas kasutatakse (*meaning in use*).

Valmistudes järeldoktorantuuri projektiks, mille raames käsitleti Süüria aktivistide arusaamu Süüria revolutsioonist, seadis käesoleva peatüki üks autoritest, Birgit Poopuu endale eesmärgiks mitte ainult tutvuda selleteemalise kirjandusega (kriitiliselt hinnates, kelle teadmised kujundavad uurija tähenduskategooriaid), vaid ka kohtuda ja rääkida uurijatega, kes on kaasavamaid raamistikke ise rakendanud ning on valmis sellest rääkima ja reflekteerima, mida see praktikas on tähendanud. 15 Oskus õppida oma vigadest ja ka tunnistada oma vigu on uurijale äärmiselt kasulik, sest tihti alles praktika kaudu ja ise „komistades“ hakkame selgemini

mõistma, kuidas saaks paremini. Süüria aktivistidega tehtud intervjuude käigus sai kohe alguses otsustatud, et üks küsimus, mida tuleb kogu uurimistöö jooksul endaga kaasas kanda ja intervjueeritavatelt küsida, on järgmine: kuidas on see uurimistöö kasulik neile (selmet ise midagi eeldada)?16

Viimaks, relatsiooniline intervjueerimine tähendab, et intervjueeritavaid koheldakse inimlikult.17 Fujii räägib selles kontekstis „suurema eetilise tundlikkuse“ edendamisest ja praktiseerimisest.18 See tähendab, et refleksiivsus ei saa jääda pinnapealseks, vaid peab olema oluline uurimistöö osa, millele uurija mõtleb igal sammul. Palju abi on kolleegidega avatult ja ausalt kogemuste vahetamisest ning eriti hea on üks viimase aja praktikaid, et üha enam räägitakse uurimistöö läbiviimise köögipoolest.19 Laias laastus viitab see sellele, mis uurimistööd tehes läheb viltu või ei kulge plaanipäraselt ning mis tihti ei jõua publikatsioonidesse, küll aga poeb uurijale naha vahele ja aitab paremini mõista, mida tähendab teadustöö läbikukkumine (*research failure*).

Keskendusime intervjuude läbiviimise laiematele põhimõtetele, mis peaksid soodustama eetilisemat, dialoogilisemat ja kaasavamat lähenemist. Tõsi, intervjuudel on veel mitmesuguseid praktilisi ja kontekstispetsiifilisi aspekte, aga kuna neid on juba nüansirikkalt käsitletud mujal, siis allpool vaatleme lähemalt üksnes kaht isesugust intervjuuolukorda, selgitades, millist rolli mängivad uurija metodoloogilised kaalutlused koos uurimistöö analüütilise raamistikuga.20

**(Välitöö)intervjuud**

Selles alajaotuses keskendume kahele intervjuuolukorrale, et paremini näitlikustada, kuidas meie metodoloogilised lähtekohad kujundavad suuresti seda, milliseid lugusid meil on võimalik jutustada. Intervjuu tüüpe on väga palju, aga peamine asjaolu, millele meie tahame tähelepanu juhtida, on kriitilise metodoloogilise raamistiku olemasolu.21 Mõistagi intervjuud, mis on tehtud välitöö käigus, erinevad teist liiki intervjuudest, sest nad võimaldavad sügavuti tundma õppida intervjueeritavate elu. 22

Uurides sõjaajal Kongo Demokraatlikus Vabariigis toime pandud vägistamisi, töötasid Maria Eriksson Baaz ja Maria Stern välja ebamugavuse metodoloogia ( *methodology of unease*). Nad uurisid soodiskursust sõjaväes ja tahtsid aru saada, kuidas mõjutas sugu militariseerimist ja militaarseid identiteete ning vastupidi, kuidas mõjutas militariseerimine sugu. Täpsemalt oli nende uurimisküsimus

järgmine: kuidas mõista Kongo sõjaväe (FARDC) poolt Kongo sõjamaastikul kasutatud seksuaalset vägivalda?23 Eriksson Baaz ja Stern jõudsid selle metodoloogiani oma uurimistöö kaudu. Nende kogemus illustreerib hästi eespool mainitud põhimõtet, et uurimistöö iga samm tuleb refleksiivselt mõtestada ja uurija peab olema valmis oma vigadest õppima. Nii toovad nad esile, kui keeruline, kohati ettearvamatu ja alati mingil määral segane võib uurimistöö tegemine olla, olenemata sellest, mida meetodiõpikutes väidetakse. Kui Eriksson Baaz ja Stern oma uurimistööd läbi viisid, olid feministlikud käsitlused kummutanud vägistamise diskursuse kui kahetsusväärse või paratamatu sõjapidamise osa. Senine arusaam oli nihkunud ja sõjaaegset vägistamist käsitleti sõjastrateegia, -relva või -taktikana, mida on võimalik ennetada või oluliselt piirata. Autorid tunnistavad, et väga suurel määral on selline diskursuse muutus – feministlike uurimuste töövõit – eluliselt oluline, sest see on aidanud läheneda sellele olukorrale kui probleemile, selmet lihtsalt nentida selle loomulikkust ja paratamatust. Feministlik uurimistöö on aidanud paremini mõtestada, kuidas sugu, militariseerimine, sõda ja sõjapidamine on omavahel tihedalt seotud, ning näidanud veenvalt, kuidas soolised tõekspidamised võivad tugevalt mõjutada relvakonfliktides seksuaalse vägivalla strateegilist kasutamist.24

Kongo puhul sai uurimise käigus selgeks, et diskursus, mille korral vägistamist nähti kui sõjarelva, oli Kongot puudutavates käsitlustes domineeriv. Ajakirjanduses ja poliitikas vaadati seda kui sõjastrateegiat. Lisaks sellele toovad Eriksson Baaz ja Stern esile, et tihti on lääne arusaamad Aafrikas peetud sõdadest jäänud koloniaalsetesse raamidesse. Sealseid sõdu on nii lääne ajakirjanduses kui ka ülemaailmsetes poliitikaaruannetes kajastatud primitiivsete, anarhiliste ja barbaarsetena ning sõdureid ja võitlejaid kujutatakse sageli julmade kättemaksuhimuliste tapjate ja vägistajatena.25 Niisiis, selles kontekstis põrkusid kaks konkureerivat ja vastuolulist kujutluspilti. Autorid rõhutavad, et on ohtlik ning eetiliselt ja poliitiliselt problemaatiline, kui uurijad võtavad kergekäeliselt üle või võimendavad seniseid diskursusi, selmet empiiriliselt uurida nende paikapidavust. Just Kongo kontekstis võib selliste troopide (nt *barbaarne Aafrika* või *primitiivne teine*) kasutamine lihtsustada ja kallutada nii konfliktist kui ka selle ajal toime pandud seksuaalse vägivalla aktidest arusaamist.26

Eriksson Baaz ja Stern tunnistavad, et just sellised lihtsustatud kuvandid sõjaaegsest vägistamisest ja intervjueeritavatest sõduritest on neid mõjutanud. Nad märgivad: „[T]undsime ebamugavust (segatuna häbiga), kui saime aru, et olime niivõrd kinni

oma eelarvamustes, et teisiti mõelda oli raske, ja et olime osalenud kahjulike sõja raamide alalhoidmises.“27 Näiteks avaldus ebamugavus siis, kui sõdurid üllatasid neid lugudega, mis raputasid nende seniseid tõlgendusviise:

„[S]õdurid ei rääkinud (enamasti) sõjaväes domineerivatest militariseeritud mehelikkuse vägivaldsetest ideaalidest ega oma püüdlustest saada selliseks sõduriks […]. Vastupidi meie ootustele rääkisid nad endast palju teiste subjektipositsioonide kaudu, nagu abikaasa ja isa, rõhutades sageli kannatusi ja ebaõnnestumisi […]. Nad jagasid meiega ka eetikaga seotud mõtteid ja kaalutlusi sõjaväelaste toime pandud vägistamisjuhtumitest. Vägistamine oli paljudes nende lugudes emaskuleeriv, mitte mehelikuks muutev.“28

Mõistagi, ei ürita uurijad kuidagi pisendada sõdurite vägivaldseid tegusid, vaid pigem tahavad nad kontekstispetsiifiliselt aru saada sõdurite põhjendustest ja selgitustest.29 Ebamugavuse metodoloogia kaudu näitavad autorid30 , et satume alati silmitsi eetiliste ja poliitiliste dilemmadega, kui üritame eri narratiividest aru saada. Seega üks ohte, isegi kui rakendame feministlikke raamistikke, nii nagu kõnealuse uurimistöö autorid tegid, on kuulata uuritavat üksnes osaliselt ja otsustada juba varakult ära, et narratiiv „vägistamine kui sõjarelv“ on põhiline, mistõttu kõik muu jäetakse probleemist arusaamisel ja selle sõnastamisel kõrvale. Sellega seoses meenutavad autorid mõnd kohtumist, milles nad ise kunagi osalesid või mida jälgisid:

„Nendel kohtumistel oli ühine muster, mida on esinenud ka paljude teiste kirjeldustes. Vägistamise üle elanud isikut palutakse oma lugu jutustada. Kuid külastaja (see võis olla ka emb-kumb meist) ei näi suurt osa tema ees oleva naise jutustusest kuulavat – ta kuulab vaid tema vägistamislugu ja asetab ta üksnes vägistamisohvri rolli, kelle kannatusi (*harms*) me juba kuidagi justkui teame. Tema jutustuse teised osad ja need minad, keda ta samuti oma jutus esile toob, jäetakse tähelepanuta. Naine/tüdruk räägib muudest vägivallajuhtumitest, mida ta on kogenud: lugusid rüüstamisest, pereliikmete tapmisest, piinamisest või röövimisest. Ta väljendab oma muret põhiliste ellujäämisvahendite puudumise pärast, põllumaa puudumise, puhta vee puudumise ning alatoidetud haigete laste pärast. Ta räägib vaesusest, maaõigusest. Kuid külastaja-vaatleja on häälestanud end teistsugusele sagedusele: ta on kohal, et kuulata lugusid naise vägistamisest, mitte tema poja või abikaasa tapmisest, mitte tema muredest, mis jäävad väljapoole „vägistamise kui sõjarelva“ raamistikku, ega sellest, kes naine kõige selle taustal on.“31

Hoolimata feministliku metodoloogia rakendamisest, oli uurijatel keeruline jääda avatuks, nad tundsid end kohatult, kui ei osanud hästi kokku viia prevaleerivat diskursust sõdurite lugudega. Nad täheldasid sedagi, kuidas sõjaaegse vägistamise diskursus, kuigi kindlasti suur edasiminek varasemaga võrreldes, lämmatas võimaluse rääkida kompleksseid lugusid. Ühtlasi nägid uurijad, kuidas mitmed rahvusvahelised organisatsioonid, toimijad (*actors*), said aru, et kuvand „vägistamine kui sõjastrateegia“ aitab neil kergemini rahastust saada. See tähendab, et majanduslikud kaalutlused dikteerisid, millised ohvrirollid ja millised lood on kasulikud.32

Eriksson Baazi ja Sterni uurimus näitlikustab, kuivõrd olulisel kohal on analüütiline raamistik ja relatsioonilise intervjueerimise praktilised sammud, mis muudavad intervjuu konteksti dialoogilisemaks, sestap ka õiglasemaks, seistes selgelt selle eest, et intervjueeritavate lugusid peetaks oluliseks ja neile jäetaks tõlgendusruumi. 33

**Feministlik veebiintervjuu**

Arvestades praegust üleilmset pandeemiat, on mõistlik kaaluda, kas ja kuidas saaks korraldada refleksiivset meiliintervjuud (*reflexive e-mail interviewing*), nagu Jasmine R. Linabary ja Stephanie A. Hamel seda nimetavad.34 Veebi teel korraldatav intervjuu võimaldab asünkroonset suhtlemist ja teha uurimistööd oludes, kus reisimine ei ole turvaline ega teostatavgi.35

Sarnaselt kogu selle peatüki metodoloogilisele raamistikule, põhineb ka Linabary ja Hameli raamistik kriitilisel lähenemisel. Nad toetuvad feministlikule *standpoint*-teooriale ja harutavad lahti teadmise ja võimu tandemit, nii nagu seda tehakse teadmusloome poliitikat käsitlevas kirjanduses. Seega on oluline tõdeda, et kuigi veebi teel intervjueerimisel on teatavad erisused, saadakse olulised sisulised ja eetilised teeviidad uurimistöö läbiviimiseks feministlikele käsitlustele toetudes. Linabary ja Hamel uurisid internetti kui naiste hääle ja nende võimestamise allikat. Tulenevalt asjaolust, et naised, kellega nad rääkisid, kuulusid *online*-kogukonda ning nende igapäevane suhtlusviis ja kontekst olid digitaalsed, sobis veebi teel intervjueerimine uurimistöö tegemiseks eriti hästi.36 Lisaks mõtestasid uurijad feministlikku refleksiivsust kui protsessi, mistõttu oma tähelepanekuid hinnati kriitiliselt kogu uurimistöö tegemise ajal, järgides refleksiivse valimi ja refleksiivse uurimisprotsessi põhimõtteid.37

Veebi teel intervjueerimisel on mitmeid eeliseid, aga ka puudusi.38 Esiteks, välitöö nõuab üsna suurt ressurssi (nii ajalist kui ka rahalist), seevastu meiliintervjuu korral on mõneti kergem saada ühendust inimestega, kelleni muidu ei jõuaks. Tihtipeale ei jõua uurijad välitööd tehes kaugematesse kohtadesse ja seal elavate inimesteni. Samas ei pruugi interneti teel suhtlemiseks vajalikud vahendid kõigile kättesaadavad olla. Teiseks, pidades silmas relatsioonilise intervjuu põhiteese, millest lähtuvalt püüdleb uurija suurema dialoogilisuse poole, seisneb veebiformaadi eelis teatavas paindlikkuses. See tähendab, et uuringus osaleja saab ise otsustada, millal ja kuidas ta ühele või teisele küsimusele vastab, samuti saab ta teatud küsimustele vastamata jätta. Mingil määral aitab selline suhtlemisviis asümmeetrilisi võimusuhteid tasandada. Teisalt tuleb kindlasti läbi mõelda, millised ohud kaasnevad sellisel viisil korraldatud intervjuuga (intervjueeritava isikuandmete ja privaatsuse kaitse). Kolmandaks, mitmed uurijad on välja toonud, et kuigi tavavestlusele omane spontaansus võib veebi teel intervjueerimise korral mingil määral kannatada, annab veebiformaat osapooltele võimaluse vastuste üle pikemalt järele mõelda ja reflekteerida. Samas võivad vastused viibida ja suureneb tõenäosus, et intervjueeritavad mõne aja möödudes lihtsalt loobuvad uuringus osalemast.

### 3.2. Meetodite kontekstuaalsus ja kombineerimine ning kunstipõhise lähenemise olulisus

Suuresti oleme selles peatükis rääkinud seni ebaoluliseks peetud häälte kuulamise vajadusest, aga see ei tähenda, et tingimata peaks alustama indiviidi tasandist. Ühelt poolt on oluline silmas pidada relatsioonilisuse põhimõtet (nagu eespool selgitasime) ning teisalt struktuure ja toimijaid, kes inimõiguste rikkumisi toime panevad või seda soodustavad. Niisiis, mida tuleks teha, et uurida paremini eri riikides toimepandavaid inimõiguste rikkumisi?

Ruth Blakeley ja Sam Raphael on näidanud, et riigis esinevate inimõigusrikkumiste uurimiseks on otstarbekas kasutada erisuguseid meetodeid. Nad on uurinud riigi seotust inimõigusrikkumistega ja neis osalemist Luure Keskagentuuri salajase üleandmis-, kinnipidamis- ja ülekuulamisprogrammi (*rendition, detention and interrogation programme*, RDI) kontekstis.39 Selle programmi raames „rööviti, peeti kinni ja piinati aastatel 2001–2008 vähemalt 119 isikut kümnetes riikides mitmel kontinendil“40 . Selle uurimiseks kogusid ja analüüsisid nad aastatel 2001–2008 korraldatud väljaandmisoperatsioonides teadaolevalt või arvatavasti osalenud kümnete õhusõidukite lennuandmeid. Eri andmete ühenduskohtade leidmiseks ja

paremaks seostamiseks otsustasid autorid trianguleerida vaadeldavate õhusõidukite lennuandmeid mitme teise allikaga, sealhulgas ohvrite tunnistustega (paljude programmi sattunud vangide kinnipidamise ja piinamise kohta). Blakeley ja Raphaeli uuring sai võimalikuks tänu väikese rahvusvahelise inimõiguste uurijate ja kohtunike võrgustikuga tehtud koostööle ning nad usuvad, et selline koostöö on inimõiguste rikkumisega seotud salajaste riigipraktikate tõhusaks uurimiseks väga oluline.41

Viidatud uuringu läbiviimisel rakendatud lähenemisviis näitab, et teatud uurimisküsimuste käsitlemisel on vaja mitut meetodit kombineerida ning et eetilised kaalutlused võivad ilmsiks tuua tunnistajate ülekoormatuse või nende turvalisuse ja heaolu ohustatuse.42 Seega annab inimõiguste küsimusi käsitlevate organisatsioonidega tehtav koostöö – olles veendunud, et nende töömeetodid ja tegevuskava on inimväärikust austavad ning toetuvad võimalikult paljus uurija analüütilisele raamistikule – võimaluse tegutseda nii, et tunnistajaid liialt ei koormataks ega traumeeritaks43 , samas töötada koos inimestega, kes on otseselt nendega kokku puutunud.

Viimasel ajal on üha enam hakatud rõhutama kunstipõhiste meetodite (*art-based research*, ABR) olulisust.44 Neist on abi näiteks raskete, tundlike teemade ja olukordade uurimisel, aga ka siis, kui tavapärased meetodid osutuvad teatud probleemide uurimisel piiratuks45 . Mõistagi ei avaldu nende meetodite eelised üksnes raskete teemade ja olukordade uurimisel, neil on mitmeid teisigi tugevaid külgi. Toome välja mõned aspektid, kuidas kunstipõhiste meetodite kasutamine aitab uurimistööd kaasavamaks ja eetilisemaks muuta.46 Seda tüüpi lähenemisviise kasutatakse enamasti koos teiste meetoditega, sest sõnapõhisusest ei ole veel akadeemilises maailmas pääsu.

Kunstipõhiste meetodite üks suurimaid väärtusi peitub selles, et need võimaldavad saada mitmeplaanilise pildi meie sotsiaalsest reaalsusest (tihti räägitakse neist kui võimalusest probleemi uue nurga alt näha). See tähendab, et tõlgendamisruum on demokraatlikum ja eri osapooltel on suurem võimalus tõlgendamises osaleda, sest kunstipõhised meetodid lõikavad reaalsust avaramalt. Peame siin silmas olukordi, kus sõnad võivad mõjuda piiravalt, sest nad fikseerivad tähendust rangemalt kui visuaalsed esitused. Samuti aitab kunstipõhine lähenemisviis muuta uuringus osalemise ligipääsetavamaks, sest sugugi mitte kõigil ei ole ühtviisi lihtne end sõnadega väljendada, ning ka uuring ise on laiemalt kättesaadav. Võib-olla üks märgilisimaid näiteid on Sophie Harmani teadustöö HIV-i või AIDS-i nakatunud naiste ja kogukondade kuvandist maailmas. Harman tegi mängufilmi „Pili“, mis laseb

Tansaanias Pwani regioonis elavatel nakkust kandvatel naistel ise jutustada oma lugu. Film visualiseerib olulist üleilmset tervishoiuprobleemi ja seda, kuidas naised sellega igapäevaselt toime tulevad, lammutades kontekstitundlikult ja sestap edukalt selle probleemi juba kinnistunud kuvandit (s.t vaigistatud inimrühmad muutuvad nähtavamaks).47

Osa uurijaid on pöördunud kunstipõhiste meetodite suunas seepärast, et need aitavad paremini käsitleda raskeid teemasid. Uuringus osalejad on paremini kaitstud ega pea traumeerivaid sündmusi neist jutustades justkui uuesti läbi elama. Samuti tasakaalustavad või demokratiseerivad need väljastpoolt seatud tõlgendamisraamide primaarsust. Teisisõnu, uuringus osalejatel on võimalik lähtuda suuremal määral omaenda kogemustest, lähenemisviisidest ja mõistetest. Näiteks Berit Bliesemann de Guevara on kasutanud mitmes uurimisprojektis joonistamist ja tikkimist kui viisi, mille kaudu anda uuringus osalejatele ja ka neid ümbritsevatele kogukondadele tööriistad, kuidas kujutada oma kogemusi või teadmisi (*experiential knowledge*) enda „sõnadega“.48 Nena Močnik on kasutanud rakenduslikku draamat (*applied drama*), et tekitada Bosnia naistele turvaline kontekst, kus nad saaksid kehade liikumise kaudu etendada lugusid, mis neile korda lähevad. Leena Vastapuu on andnud uuringus osalejatele, endistele Libeeria kodusõdades osalenud naissõduritele kaamerad, et nad pildistaksid üles oma sõjajärgset igapäevaelu, saamaks paremini aru, kuidas nad enda kogemust sõjajärgsesse ühiskonda taaslõimumisel mõtestavad. Vastapuu ka intervjueerib neid, aga seejuures juhindub ta suuresti naissõdurite tehtud fotodest, et anda neile võimalikult palju ruumi omaenda kogemust ise tõlgendada.49

Kunstipõhiste meetodite kasutamisel tuleb iseäranis tähelepanelikult kaaluda, kas uurijal on olemas vajalikud oskused, et sel viisil uurimistööd teha. Kokkuvõtteks saab öelda, et kunstipõhised lähenemisviisid ei asenda teisi, tavapärasemaid uurimisvõtteid, vaid pigem täiendavad neid, hoiavad alal arutelu uurimistöö eetikast, võivad pakkuda ka häid lahendusi, kuidas probleemile tundlikumalt läheneda. Tänu mitmele olulisele aspektile – näiteks teadmusloome demokraatlikumaks tegemine, tähenduslikumate ja kontekstitundlikumate suhete loomine uuringus osalejatega, uurimistöö tulemuste kättesaadavuse parandamine ja võib-olla ka nende mõju laiendamine – suudavad kunstipõhised meetodid meid tugevamalt raputada, haarates meeldejäävamalt eri auditooriumide meeli ja tundeid.

- 1Vt nt Blakeley, R. Elite Interviews. – Shepherd, L. J. (toim). Critical Approaches to Security: An Introduction to Theories and Methods. Routledge 2012, lk

158–168.

- 2Fine, M. Just Methods in Revolting Times. – Qualitative Research in Psychology, 2016/4, lk 347–365; Fine, M., Torre, M. E. Critical Participatory Action Research: A Feminist Project for Validity and Solidarity. – Psychology of Women Quarterly, 2019/4, lk 433–44; Torre, M. E., et al. Critical Participatory Action Research on State Violence: Bearing Wit(h)ness across Fault Lines of Power, Privilege and Dispossession. – Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (toim). The Sage Handbook of Qualitative Research. Sage Publications 2018, lk 492–515; Cahill, C., Sultana, F., Pain, R.; Schulz, P. 2020. Examining Male Wartime Rape Survivors' Perspectives on Justice in Northern Uganda. – Social & Legal Studies, 2020/1, lk 19–40. Olulised käsitlused, mida vaadata koostööpõhise ja kriitilise uurimistöö tegemisel: Artz, L. et al. Participation in Practice: A Case Study of a Collaborative Project on Sexual Offences in South Africa. – Feminist Review, 2017/1, lk 79–96; Tilley, L.; Torre M. E., et al.; Poopuu, B. Dialogical Research Design: Practising Ethical, Useful and Safe(r) Research. – Social Epistemology, 2020/1, lk 31–42; Harman, S. Seeing Politics: Film, Visual Method, and International Relations. McGill-Queen's Press 2019; Bliesemann de Guevara, B., Furnari, E., Julian, R. Researching with 'Local' Associates: Power, Trust and Data in an Interpretive Project on Communities' Conflict Knowledge in Myanmar. – Civil Wars, 2020/4, lk 427–452; Močnik, N. Sexuality after War Rape; Bejarano, A. et al. Decolonizing ethnography.
- 3Fine, M. Just Methods; Tuhiwai Smith, L. Decolonizing Methodologies.
- 4Fine, M., Torre, M. E. Critical Participatory Action Research, lk 1.
- 5Fine, M., Torre, M. E., lk 3.
- 6Hea ülevaade kriitilise rassi teooriast: Meghji, A. Towards a Theoretical Synergy: Critical Race Theory and Decolonial Thought in Trumpamerica and Brexit Britain. – Current Sociology, 2020.
- 7Fine, M., Torre, M. E., lk 3.
- 8Mwambari, D. Local Positionality in the Production of Knowledge in Northern Uganda. – International Journal of Qualitative Methods, 2019/18, lk 1–12; Bouka, Y. Researching Violence in Africa as a Black Woman: Notes from Rwanda. Working paper, 2015. – http://conflictfieldresearch.colgate.edu/wp-content/uploads/2015/05/Bouka_WorkingPaper-May2015.pdf (18.11.2021); Bouka, Y. Collaborative Research as Structural Violence. Political Violence @ a Glance, 12.07.2018 – https://politicalviolenceataglance.org/2018/07/12/collaborative-research-as-structural-violence/ (18.11.2021); Tilley, L. Resisting Piratic Method; Poets, D.

Failing in the Reflexive and Collaborative Turns.

- 9Vt nt Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research: A Relational Approach. Routledge 2017; Gubrium, J. F., et al. The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft. SAGE Publications 2012.
- 10Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 3. Tähenduskategooriad viitavad tähendustele, mille annavad sündmustele, terminitele, tegevustele ja protsessidele uurimuses osalejad: Annist, A. Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas: arenguantropoloogiline uurimus. Tallinn University Press 2011.
- 11Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 3.
- 12Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 1.
- 13Selle küsimuse harutab väga hästi lahti: Schaffer, F. C. Ordinary Language Interviewing. – Yanow, D., Schwartz-Shea, P. (toim). Interpretation and Method. M. E. Sharpe 2006, lk 183–193.
- 14Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 3-4.
- 15Močnik, N. Sexuality after War Rape; Kušić, K., Záhora, J. (toim). Fieldwork as Failure: Living and Knowing in the Field of IR. E-IR Publishing 2020; Bliesemann de Guevara, B., Bøås, M. (toim). Doing Fieldwork in Areas of International Intervention: A Guide to Research in Violent and Closed Contexts. Policy Press 2020; Mac Ginty, R., Roddy, B., Vogel, B. (toim). Companion to Conducting Field Research in Peace and Conflict Studies. Palgrave 2020.
- 16Täpsemalt selle kohta, mida see tähendas Birgiti uurimistöö kontekstis ja kuidas praktiseerida dialoogilisemat uurimistööd, vt Poopuu, B. Dialogical Research Design.
- 17Anna Hammarstedt peegeldab, kui oluline on oskus teist inimest aktiivselt kuulata ja püüda aru saada, mida tähendab tema jaoks enda loo jutustamine meie seatud parameetrite järgi ja kas me teda tegelikult ka kuulame. Hammarstedt, A. Swallowing Stories. – Journal of Narrative Politics, 2017/1, lk 13–23.
- 18Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 6.
- 19Vt nt Kušić, K., Záhora, J. (toim). Fieldwork as Failure.
- 20Bliesemann de Guevara, B., Poopuu, B. Preparing for Fieldwork Interviews. – Mac Ginty, R., Brett, R., Vogel, B. (toim). The Companion to Peace and Conflict Fieldwork. Palgrave Macmillan 2021, lk 65–83; Fujii, L. A.; Lagerspetz, M. Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus. TLÜ kirjastus 2017, lk 140–155; Annist, A., Kaaristo, M. Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia õpik kõrgkoolidele. TLÜ kirjastus 2017, lk 73–78.

- 21Gubrium, et al. The SAGE Handbook of Interview Research.
- 22Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 7–9.
- 23Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo: A Methodology of Unease. – Wibben, A. T. R. (toim). Researching War. Routledge 2016, lk 119.
- 24Ibid, lk 121.
- 25Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 123; Daigle, M., Martin, S., Myrttinen, H. Stranger Danger.
- 26Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 123; Sylvester, C. War as Experience: Contributions from International Relations and Feminist Analysis. Routledge 2013.
- 27Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 126.
- 28Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 126–127.
- 29Põhjalik ülevaade sõdurite lugudest: Eriksson Baaz, M., Stern, M. Why Do Soldiers Rape? Masculinity, Violence and Sexuality in the Armed Forces in the Congo (DRC). – International Studies Quarterly, 2009/2, lk 495–518. Eri rühmade uurimisel tõstatuvad kindlasti erisugused eetilised dilemmad: Mac Ginty, R., Roddy, B., Vogel, B. (toim). Companion to Conducting Field Research.
- 30Vt ka Perera, S. Bermuda Triangulation: Embracing the Messiness of Researching in Conflict. – Journal of Intervention and Statebuilding, 2017/1, lk 42–57; Kurowska, X. Interpreting the Uninterpretable: The Ethics of Opaqueness as an Approach to Moments of Inscrutability in Fieldwork. – International Political Sociology, 2020/4, lk 431–446.
- 31Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 128.
- 32Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 126–129.
- 33Schulz, P. Examining Male Wartime Rape; Močnik, N. Sexuality after War Rape; Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape; Eriksson Baaz, M., Stern, M. Sexual violence as a weapon of war?: Perceptions, prescriptions, problems in the Congo and beyond. Zed Books 2013; Eriksson Baaz, M., Stern, M. Why Do Soldiers Rape?
- 34Linabary, J. R., Hamel, S. A. Feminist Online Interviewing: Engaging Issues of Power, Resistance and Reflexivity in Practice. – Feminist Review, 2017/1, lk 97–113.

- 35Käihkö, I. Conflict Chatnography: Instant Messaging Apps, Social Media and Conflict Ethnography in Ukraine. – Ethnography, 2020/1, lk 71–91.
- 36Linabary, J. R., Hamel, S. A. Feminist Online Interviewing, lk 102–103.
- 37Pikemalt puudutavad autorid neid teemasid: ibid, lk 103–109 ja eriti tabelit lk 109. Vt ka Ackerly, B., True, J. Reflexivity in Practice.
- 38Linabary, J. R., Hamel, S. A. Feminist Online Interviewing, lk 100–102; Iacono, L. et al. Skype as a Tool for Qualitative Research Interviews. – Sociological Research Online 2016/2; Archibald, M. et al. Using Zoom videoconferencing for qualitative data collection: Perceptions and experiences of researchers and participants. – International Journal of Qualitative Methods 2019.
- 39Blakeley, R., Raphael, S. Conducting Effective Research into State Complicity in Human Rights Abuses. – Contemporary Social Science, 2020/2, lk 197.
- 40Ibid, lk 197.
- 41Ibid, lk 197.
- 42Krystalli, R. C. Narrating Victimhood: Dilemmas and (In)dignities. – International Feminist Journal of Politics, 2021/1.
- 43Vt täpsemalt sekundaarset traumat käsitlevast eriväljaandest: Močnik, N., Ghouri, A. (toim). The Cost of Bearing Witness: Secondary Trauma and Self-Care in Fieldwork-Based Social Research. – Social Epistemology (special issue), 2020/1, lk 1–100.
- 44Vt täpsemalt nt Leavy, P. (toim). Handbook of Arts-Based Research. Guilford Publications 2017. Üldjuhul peame kunstipõhise uurimistöö all silmas seda, kui uurija kasutab uurimistöö läbiviimiseks kunstimeediume, näiteks filmi, tantsu, fotograafiat, teatrit, kollaaže, joonistusi, tikkimist.
- 45Finley, S. Critical Arts-Based Inquiry: Performances of Resistance Politics. – Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (toim). Sage Handbook of Qualitative Research. Sage Publications 2017, lk 561–575.
- 46Močnik, N. (Un) Canning the Victims: Embodied Research Practice and Ethnodrama in Response to War-Rape Legacy in Bosnia-Herzegovina. – Liminalities, 2018/3, lk 23–39.
- 47Harman, S. Film as Research Method in African Politics and International Relations: Reading and Writing HIV/AIDS in Tanzania. – African Affairs, 2016/461, lk 733–50; Harman, S. Seeing Politics: Film, Visual Method, and International Relations. McGill-Queen’s Press 2019; Harman, S. Making the Invisible Visible in International Relations: Film, Co-produced Research and Transnational Feminism. – European Journal of International Relations, 2018/4, lk 791–813.

- 48Bliesemann de Guevara, B. et al. Drawing Out Experiential Conflict Knowledge in Myanmar: Arts-Based Methods in Qualitative Research With Conflict-Affected Communities. – Journal of Peacebuilding and Development, 2021.
- 49Vastapuu, L. Liberia’s Women Veterans: War, Roles and Reintegration. Zed Books 2018.